СОЦІАЛЬНО-ДЕМОГРАФІЧНІ ОЗНАКИ ПРАЦІВНИКА ПРАВООХОРОННОГО ОРГАНУ, ЯКИЙ ВЧИНЯЄ ПЕРЕВИЩЕННЯ ВЛАДИ АБО СЛУЖБОВИХ ПОВНОВАЖЕНЬ

ОВДІЄНКО Віталій Митрофанович - здобувач Донецького державного університету внутрішніх справ

УДК 343.985
DOI: https://doi.org/10.71404/NP.2022.1.47

У статті аналізуються соціально-демографічні ознаки працівника правоохоронних органів, який вчиняє перевищення влади або службових повноважень. Вказується, що соціально-демографічні ознаки – перші серед інших ознак, які підлягають встановленню в межах кримінального провадження. По-перше, це пояснюється тим, що такі ознаки надають можливість визначити, чи відповідає вік особи віку кримінальної відповідальності, передбаченому за вчинення суспільно небезпечного діяння, яке розслідується. По-друге, вони дозволяють виявити або припустити здатність особи вчинити кримінальне правопорушення у певний спосіб із урахуванням професії, освіти, статі тощо. Аргументовано, що саме соціально-демографічні ознаки є підґрунтям, на якому формуються інші. Вказано, що традиційно соціально-демографічними ознаками вважаються вік, стать, освіта, працевлаштування та громадянство. Зазначено, що із урахуванням специфіки кримінального правопорушення, передбаченого ст. 365 КК України, логічним висновком є те, що це діяння вчиняється, як правило, особами, які мають вищу освіту. Разом із цим, в окремих випадках спостерігається інша кримінологічна ситуація. Встановлено, що кримінальне правопорушення, передбачене ст. 365 КК України, здебільшого, вчиняється чоловіками, що пояснюється як з точки зору фізіологічних особливостей (особливо, у випадку вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 365 КК України), так і з точки зору диференціації повноважень між чоловіками та жінками, зокрема щодо несення служби у підрозділах, завдання яких потенційно можуть потребувати застосування спеціальних засобів, поліцейського примусу, вогнепальної зброї тощо.

Ключові слова: перевищення влади, перевищення службових повноважень, працівник правоохоронних органів; криміналістична характеристика, соціально-демографічні ознаки, особа кримінального правопорушника, кримінальне провадження, кримінальна відповідальність.

Постановка проблеми

Перевищення влади або службових повноважень є достатньо розповсюдженим кримінальним правопорушенням, що зумовлено низкою факторів, одними із яких є наявність у працівників правоохоронних органів дискреційних повноважень, певна латентність таких суспільно небезпечних діянь, особливості здійснення правоохоронної діяльності тощо. Разом із цим, не можна залишити поза увагою те, що перевищення влади або службових повноважень може вчинити не кожен працівник правоохоронного органу. Як і у більшості інших суспільно небезпечних діянь, такі особи мають певні характеристики та ознаки, які або сприяють формуванню кримінально протиправного умислу, або його спрощують чи зумовлюють. Відповідно як для доказування та розслідування, так і для запобігання іншим протиправним діянням доцільним є визначення криміналістичних ознак особи,

яка вчиняє кримінальне правопорушення, передбачене ст. 365 КК України.

Аналіз останніх досліджень та публікацій

Ознаки особи кримінального правопорушника викладались у працях таких учених як С.Ф. Денисов, О.М. Джужа, Є.С. Назимко, Т.І. Пономарьова, Д.М. Тичина, В.В. Туляков тощо. Разом із цим, криміналістичній характеристиці особи працівника правоохоронних органів, який вчиняє перевищення влади або службових повноважень увага майже не приділялась.

Метою статті є аналіз та узагальнення криміналістичних ознак особи працівника правоохоронних органів, який вчиняє перевищення влади або службових повноважень.

Виклад основного матеріалу

Традиційно ознаки особи кримінального правопорушника, які мають важливе значення для доказування збігаються із тими, що застосовуються під час формування стратегії запобігання протиправним діянням. Фактично всі вони можуть бути диференційовані на соціально-демографічні, морально-психологічні та кримінально-правові. Окрім цього, інколи у науковій літературі зустрічаються медичні, однак, як видається, останні можуть бути включені в інші ознаки та не потребують виокремлення, оскільки не для всіх кримінальних правопорушень вони мають принципове значення (якщо мова не йде про медичні ознаки, які впливають на стан осудності).

Вчені відзначають, що криміналістична характеристика особи злочинця – це система відомостей про особу, яка вчинила злочин. Така характеристика сприяє попередженню, розкриттю та розслідуванню злочинів і є невід'ємним елементом криміналістичної характеристики будь-якого злочину. Вона включає в себе ряд підструктур, основними з яких є: соціально-демографічна та психологічна. У соціально-демографічній підструктурі важливе значення з точки зору вирішення профілактичних завдань мають дані: про соціальне становище, рід занять та професійної приналежності (робітник, службовець, самозайнята особа, учень, пенсіонер, особа, не зайнята суспільно корисною працею та ін.). Практичне значення вивчення цих підструктур у попередженні злочинів полягає у тому, що з їх допомогою вирішуються завдання щодо: 1) можливого здійснення тактичного впливу на підозрюваного (обвинуваченого), в тому числі з метою недопущення вчинення ним злочинів у майбутньому; 2) накопичення та аналізу криміналістично значущої інформації про обставини, які сприяли вчиненню злочину [1].

С.Ф. Денисов зазначає, що як відомо, існує декілька схем, за якими досліджуються ознаки особи злочинця. Певним чином вони доповнюють одне одну, а тому навряд чи варто протиставляти ті або інші підходи у вивченні особи злочинця. Загалом, структура особистості злочинця повинна мати всі ознаки, властивості, якості та інші показники, які у своїй сукупності характеризують особу, яка нехтує законом, порушує заборони, притягується до кримінальної відповідальності та заслуговує покарання. При цьому структура особи злочинця повинна відображати не лише різноманітність ознак, що її утворюють, і різновид характеру, але і різну їх роль в етіології злочинної поведінки. Ознаки, що характеризують особу злочинця, перебувають у взаємозв'язку та взаємозалежності. Так, соціально-демографічні ознаки особи значною мірою визначають її соціальні ролі й поряд з останніми є вирішальним фактором у формуванні моральних і психологічних характеристик особи. Узагальнене поняття особи злочинця є певною абстракцією, поки воно не наповнюється конкретним змістом, зокрема соціально-демографічною, психологічною та моральною характеристиками, адже комплексне вивчення особи злочинця не повинно обмежуватися встановленням окремих ознак, які часто характеризують особу поверхово, а має проводитися з необхідною глибиною у їх взаємодії, що є гарантією більш повного виявлення чинників ґенези особи злочинця з метою застосування адекватних заходів для її корекції і недопущення вчинення нею нових злочинів. На основі вивчення особис-

тості та структури особи злочинця визначаються класифікація та типологізація особистості [2].

Соціально-демографічні ознаки – перші серед інших ознак, які підлягають встановленню в межах кримінального провадження. По-перше, це можна пояснити тим, що такі ознаки надають можливість визначити, чи відповідає вік особи віку кримінальної відповідальності, передбаченому за вчинення суспільно небезпечного діяння, яке розслідується. По-друге, вони дозволяють виявити або припустити здатність особи вчинити кримінальне правопорушення у певний спосіб із урахуванням професії, освіти, статі тощо. Отже, саме соціально-демографічні ознаки є підґрунтям, на якому формуються інші. Традиційно соціально-демографічними ознаками вважаються вік, стать, освіта, працевлаштування та громадянство. Із урахуванням того, що суб'єкт кримінального правопорушення, передбаченого ст. 365 КК України є спеціальним – це працівник правоохоронного органу, професія та працевлаштованість особи є очевидною.

Вік. Аналіз офіційної статистики, викладеної на сайті Офісу Генерального прокурора надає підставу для констатації, що, здебільшого, це кримінальне правопорушення вчиняється особами у віці 29-39 років. Так, у 2020 році перевищення влади або службових повноважень вчиняли: особи у віці 18-28 років – 31,6 %; 29-39 років – 25,3 %; 40-54 – 3,7 %; у 2021 році перевищення влади або службових повноважень вчиняли: особи у віці 18-28 років – 26,8 %; 29-39 років – 34,1 %; 40-54 – 7,3 % [3].

Освіта. Із урахуванням специфіки кримінального правопорушення, передбаченого ст. 365 КК України, логічним висновком є те, що це діяння вчиняється, як правило, особами, які мають вищу освіту. Разом із цим, в окремих випадках спостерігається інша кримінологічна ситуація. Так, відповідно до статистики Офісу Генерального прокурора, у 2020 році кримінальне правопорушення, передбачене ст. 365 КК України вчинили особи, які мали: вищу і фахову передвищу освіту – 49,3 %; професійну (професійно-технічну) освіту – 5 %; базову середню та профільну середню освіту – 6,3 %; у 2021 році кримінальне правопорушення, передбачене ст. 365 КК України вчинили особи, які мали: вищу і фахову передвищу освіту – 26,8 %; професійну (професійно-технічну) освіту – 9,7 %; базову середню та профільну середню освіту – 0 % [3].

Стать. Частіше перевищення влади або службових повноважень вчиняється особами чоловічої статі. Відповідно до статистики Офісу Генерального прокурора, у 2020 році кримінальне правопорушення, передбачене ст. 365 КК України вчинило 2,5 % жінок; у 2021 – 0 [3].

Вказане також може бути зумовлено загальним гендерним дисбалансом у кадровому забезпеченні правоохоронних органів, зокрема – Національної поліції, відповідно до якого осіб жіночої статі значно менше, ніж чоловічої.

Разом із цим, аналіз судової практики свідчить про те, що жінки, які вчинили перевищення влади або службових повноважень застосовували при цьому фізичну силу.

Так, *26 березня 2019 року судом винесено обвинувальний вирок стосовно колишньої патрульної поліцейської. Жінка обвинувачується у перевищенні влади або службових повноважень працівником правоохоронного органу, що супроводжувалось насильством (ч.2 ст. 365 КК України). Жінці призначено покарання у вигляді 3-х років позбавлення волі з іспитовим строком на 2 роки з позбавленням права обіймати посади в правоохоронних органах пов'язані з виконанням функцій представника влади строком на 3 роки, з позбавленням спеціального звання «лейтенант поліції». 13 травня 2018 року патрульні поліцейські о 17 годині 40 хвилин отримали повідомлення про те, що біля одного з будинків по вул. Олександра Аніщенка в м. Суми на лавці лежить чоловік у нетверезому стані. Громадянка К. обвинувачується в тому, що прибувши за вказаною адресою та будучи інспектором роти батальйону Управління патрульної поліції в Сумській області застосувала до чоловіка, який не чинив опір, заходи фізичного впливу. Зокрема вона наносила чоловікові удари ногою по правій гомілці, а також наступала взутою ногою на ступню потерпілого. Потерпілий, відповідно до висновків експерта, отримав легкі тілесні ушкодження. На даний час жінка звільнена з посади інспектора роти батальйону Управління па-*

трульної поліції в Сумській області. В судовому засіданні належними і допустимими доказами доведено факт того, що громадянка К., будучи представником влади і службовою особою правоохоронного органу, умисно вчинила дії, які явно виходять за межі наданих їй прав та повноважень, і такі її дії супроводжувались болісними і такими, що ображають особисту гідність потерпілого. Тобто, вина обвинуваченої доведена в повному обсязі. Судом враховано ступінь тяжкості вчиненого жінкою злочину, а саме те, що обвинувачена вчинила тяжкий злочин. При цьому, також взято до уваги позицію потерпілого, який не мав претензій морального та матеріального характеру до обвинуваченої. Жінка є несудимою, розлучена та самостійно виховую малолітню дитину. Вона також проживає разом з батьками, які за станом здоров'я потребують її постійної уваги, фінансової допомоги та моральної підтримки. Щоб зберегти соціальний зв'язок обвинуваченої із сім'єю, насамперед з дитиною, та не лишати дитину материнської турботи та ролі у вихованні, оскільки батько такої участі у вихованні не приймає, суд вважав, що обвинувачену можливо на підставі ст. 75 КК України звільнити від відбування основного покарання з випробуванням та призначенням іспитового строку (справа № 591/5326/18) [4].

Наведений приклад є аргументом на користь думки про те, що гендерна приналежність особи, яка вчинила перевищення влади або службових повноважень має враховуватись, зокрема у зв'язку із тим, що випадки, коли до такого кримінального правопорушення причетна особа жіночої статі можуть бути достатньо латентними.

Працевлаштування. У 2020 році кримінальне правопорушення, передбачене ст. 365 КК України вчинили 54 % працівники Національної поліції України; 2,5 % – представники Державної кримінально-виконавчої служби; 1,26 % – представники Державної прикордонної служби; 3,79 % – учасники АТО, ООС. У 2021 році кримінальне правопорушення, передбачене ст. 365 КК України вчинили 43,9 % працівники Національної поліції України; 4,8 % – представники Митної служби [3].

Громадянство. Оскільки вчинити кримінальне правопорушення, передбачене ст. 365 КК України може лише працівник правоохоронних органів, логічно, що така особа у 100 % випадків є громадянином України, оскільки це є однією із основних вимог під час прийняття на роботу у правоохоронні органи.

Підтвердженням наведеного є положення низки законодавчих актів. Так, наприклад, відповідно до Закону України «Про Національну поліцію», поліцейським є громадянин України, який склав Присягу поліцейського, проходить службу в поліції і якому присвоєно спеціальне звання поліції. Поліцейський має службове посвідчення та спеціальний жетон. Зразки та порядок видання службових посвідчень та спеціальних жетонів затверджуються Міністерством внутрішніх справ України [5]. У Законі України «Про Службу безпеки України» вказано, що до органів Служби безпеки України приймаються на конкурсній, добровільній і договірній основі громадяни України, здатні за діловими та моральними якостями, освітнім рівнем і станом здоров'я ефективно виконувати службові обов'язки. Критерії професійної придатності, зокрема юридичної обізнаності, визначаються кваліфікаційно-нормативними документами, які затверджуються Головою Служби безпеки України [6].У Законі України «Про Державній кримінально-виконавчій службу України» зазначено, що служба в Державній кримінально-виконавчій службі України є державною службою особливого характеру, яка полягає у професійній діяльності придатних до неї за станом здоров'я і віком громадян України. Час проходження служби в Державній кримінально-виконавчій службі України зараховується до страхового стажу, стажу роботи за спеціальністю, а також до стажу державної служби відповідно до закону [7].

Відповідно наведене пояснює те, що у 100 % випадків перевищення влади або службових повноважень вчиняється громадянином України.

Висновки

Проведене дослідження дозволило встановити, що кримінальне правопорушення, передбачене ст. 365 КК України, здебільшого, вчиняється чоловіками, що можна пояс-

SUMMARY

The article analyzes the socio-demographic characteristics of a law enforcement officer who abuses his or her authority or official powers. It is indicated that socio-demographic characteristics are the first among other characteristics to be established within the framework of criminal proceedings. Firstly, this is explained by the fact that such characteristics make it possible to determine whether the age of a person corresponds to the age of criminal responsibility provided for the commission of a socially dangerous act under investigation. Secondly, they allow to identify or assume the ability of a person to commit a criminal offense in a certain way, taking into account profession, education, gender, etc. It is argued that socio-demographic characteristics are the basis on which others are formed. It is indicated that traditionally socio-demographic characteristics are considered to be age, gender, education, employment and citizenship. It is noted that taking into account the specifics of the criminal offense provided for in Art. 365 of the Criminal Code of Ukraine, the logical conclusion is that this act is committed, as a rule, by persons with higher education. At the same time, in some cases a different criminological situation is observed. It has been established that a criminal offense under Art. 365 of the Criminal Code of Ukraine is mostly committed by men, which is explained both from the point of view of physiological characteristics (especially in the case of committing a criminal offense under Part 2 of Art. 365 of the Criminal Code of Ukraine), and from the point of view of the differentiation of powers between men and women, in particular with regard to serving in units whose tasks may potentially require the use of special means, police coercion, firearms, etc.

Key words: abuse of power, abuse of official authority, law enforcement officer; forensic characteristics, socio-demographic characteristics, identity of the criminal offender, criminal proceedings, criminal liability.

нити як з точки зору фізіологічних особливостей (особливо, у випадку вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 365 КК України), так і з точки зору диференціації повноважень між чоловіками та жінками, зокрема щодо несення служби у підрозділах, завдання яких потенційно можуть потребувати застосування спеціальних засобів, поліцейського примусу, вогнепальної зброї тощо.

Література

1. Томин С.В., Лишак О.А. Криміналістична характеристика особи злочинця та її значення у вирішенні завдань криміналістичної профілактики. URL:https://digest.kndise.gov.ua/index.php/KISE/article/view/kndise.2020.65.26/347

2. Денисов С.Ф. Особа злочинця у кримінологічній теорії України. URL: https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/6a60c927-1e87-4bed-b0f6-4c4704e2c7c5/content

3. Офіс Генерального прокурора. Статистика. URL: https://gp.gov.ua/ua/posts/statistika

4. Винесено обвинувальний вирок у справі стосовно працівниці поліції за фактом перевищення службових повноважень**.** URL: https://zr.su.court.gov.ua/sud1805/prescentr/pres_releases/716023

5. Про Національну поліцію: Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text

6. Про Службу безпеки України: Закон України від 25.03.1992 № 2229-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-12#Text

7. Про Державно-кримінальну службу України: Закон України від 23.06.2005 № 2713-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2713-15#Text